

HENRIK PONTOPPIDANS BETYDNING FOR GEORG BRANDES

Af

NIELS KOFOED

Hentet fra www.henrikpontoppidan.dk

Hvad betød Henrik Pontoppidan for Georg Brandes? Umiddelbart set giver det ingen mening at stille dette spørgsmål, for hvad lærer hønen af ægget? Brandes var femten år ældre end Pontoppidan og var på vej mod europæisk berømmelse, da den unge rekrut meldte sig i litteraturens tjeneste i 1881, medens Brandes opholdt sig i Berlin.

Brandes første, modige optræden fra han i november 1871 havde holdt en række forelæsninger ved Københavns Universitet over hovedstrømninger i det nittende århundredes litteratur, havde gjort ham til halvfjerdsernes mest omtalte mand. En dannelsesrejse til Frankrig, England og Italien 1870-1871 havde forinden åbnet hans øjne for alt det nye i samtidens Europa og bestyrket ham i hans overbevisning om, at man behøvede en åndelig revolution i Danmark. Hans oplevelse af Frankrig bragte ham på de tanker at den europæiske ånd fra 1848 som var gået Danmark forbi, skulle vækkes herhjemme.

Man glemmer ikke let den fanfare hvormed han indledte sine forelæsninger:

”Den centrale Genstand for disse Forelæsninger er den Reaktion, som det 19de Aarhundrede i sine første Aar førte mod det 18des Litteratur og denne Reaktions Overvindelse. Den historiske Begivenhed er efter sit Væsen europæisk og kan kun forstaaes ved en sammenlignende Litteraturbetragtning.

De vide alle, hvilken uhyre revolutionær Bevægelse, der i Slutningen af det 18de Aarhundrede brød ud over Versen. Nu vel! Denne Bevægelse er jo i al Væsentlighed slet ikke naaet til os. For at tage et Eksempel: et af Revolutionslitteraturens Slagord var den frie Tanke. Men denne frie Tanke, der andensteds optraadte i saa dristige Former, kommer til os kun i den ynkeligt afblegede Form af teologisk Rationalisme.”
[kildehenvisning????]

De bevingede ord fra denne indledning som f.eks.: ”det at en Litteratur lever viser sig i, at den sætter Problemer under Debat”, er kernen i selve det moderne gennembruds program. Efterfølgende blev ægteskabet, religionen, ejendomsretten, forholdet mellem de to køn og samfundsforholdene taget op til behandling i skønlitteraturen og emnerne debatteret som aldrig før. Det vi forstår ved det moderne gennembrud, blev en frugt af Georg Brandes’ forelæsninger over tyve år. Selv om forelæsningerne vakte begejstring, opsigt og vild protest, og selv om Georg Brandes så sent som i min barndom fremstod som et forargelsens tegn, en efterkommer af Beelzebul, så var han også en helteskikkelse - som Donatello's ridderlige Sct. Georg, den våbenløse dragedræber, frigjort fra begge sine stavnsbånd, det jødiske og det danske, en forkynner af det moderne Europa.

Den forargelse Brandes vakte, bevirkede at han i 1872 blev forbigået ved besættelsen af professoratet i æstetik efter digteren Carste Hauchs død. Fra 1877-1882 boede Brandes i Berlin og grundlagde gennem sin skribentvirksomhed og sine sociale kontakter den europæiske berømmelse, som voksede støt gennem hele hans liv. Han insisterede på at leve som fri skribent og var dermed økonomisk afhængig af sin familie og private sponsorer. I 1882 vendte han tilbage til Danmark da en kreds af danske tilbød ham at udrede en professorgage. Fra 1902 lønnedes han af den danske stat som professor uden forelæsningspligt.

[Mellemrubrik, f.eks.: Han gjorde forfattere berømte]

Ved modtagelsen efter hjemkomsten fra Berlin kunne Brandes henvise til at under hans fravær var mange af hans ønsker blevet opfyldt: studentersamfundet var blevet stiftet og havde åbnet undervisning for arbejdere, litteraturen var blevet fornyet og kvinder havde fået adgang til universitetet.

I Danmark samler der sig en gruppe unge forfattere omkring ham, deriblandt J.P. Jacobsen og Holger Drachmann. Han udsendte i 1883 bogen *Det moderne Gjennembruds Mænd*, hvori han satte Bjørnson og Ibsen foran Jacobsen og Drachmann. Men ret hurtigt var "det litterære venstre" ved at gå i opløsning ved Drachmanns frafald. Men hvad værre var, Brandes var selv skuffet over den bevægelse han havde fremkaldt. De mange frafald pinte ham, og han så sig selv som en feltherre uden armé og en konge uden land. Nytårsdag 1886 skriver han i sin dagbog:

"Hvor er den tom, den Snak om Fremskridtet, hvor er Menneskeheden enfoldig og raa! Jeg vender i mit Sind stedse inderligere tilbage til min *Hero-worship*, Dyrkelsen af de faa, som frembringer og forstaaer. - Der gives kun eet afgjørende paa Jorden: Vilje, ledet af Intelligens."

Opgøret med Brandes blev en drastisk side af 80ernes digtning. Først faldt Drachmann fra i 1883, derpå Karl Gjellerup i *Vandreaaret* fra 1883[>samme år]. Og i *Spredte Studier* gjorde kritikeren Hans Vodskov sagen op for sit vedkommende. Også Henrik Pontoppidan lod sig påvirke af det nye, uden dog at tage utvetydigt standpunkt. Herman Bang havde aldrig været tilhænger af Brandes og fremhævede Vodskov på hans bekostning.

Da Henrik Pontoppidan debuterede i november 1881 med *Stækkede Vinger*, havde han aldrig mødt Georg Brandes. Han traf Brandes første gang i 1884 på et tidspunkt, hvor han boede i Østby i Hornsherred. Brandes var dengang ved at glide ind i isolation p.gr.a. spaltningen i venstre. Herman Bang havde anklaget ham for ikke at have medtaget Vilhelm Topsøe i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, hvortil Brandes havde svaret, at Topsøe jo slet ikke havde deltaget. Men det gjorde til gengæld Henrik Pontoppidan. Hvad han bebrejdede Brandes var snarest, at han slet ikke var kommet med det i egentlig forstand moderne, men i stedet havde hældt sin nye vin på gamle flasker. Selv om Brandes i tredje bind af *Levned* hævdede at han efter at have fået Dostojevskijs *Raskolnikov* tilsendt i tysk oversættelse arbejdede på at gøre ham kendt i Danmark, så var det ikke ham der først havde fået øje på den mægtige fornyelse i russisk litteratur lige fra Tolstoy til Kropotkin

Ved i de liberale vælgerforeninger d. 5.juni 1884 sagde Brandes i en improviseret tale at han ikke vidste om benævnelsen liberal passede på ham, at han ikke anså sig for ubetinget frisindet, at han ikke mente han kunne kaldes demokrat og heller ikke troede på flertalsafgørelser værdi. Demokratiet var kun et middel - ikke et mål. Målet var nye, store, rige kulturtankers indførelse i

dansk åndsliv og samfundsliv. - En særlig indestængt, dansk kultur var som en gammeljomfru, der var ufrugtbar, fordi hun var ubefrugtet.

Talen skabte dødsens tavshed og afstedkom derpå et kvarters hylen, hyssen og fyråb. Brandes fik at vide at han aldrig havde forstået hvad en dansk bevægelse er. Ved denne som ved flere andre lejligheder blev det ham klart for alvor at han var hjemløs og måtte søge berømmelsen i udlandet.

”Paa min Horizont dukkede samtidig en ny tysk Foreteelse frem. I August 1886 noterede jeg: Filosooffen Nietzsche, en betydelig Mand, har sendt mig en ikke umærkelig Bog..”

Den oversete storhed, manden som ingen ville kendes ved, er Georg Brandes’ speciale. Nietzsches tanker sagde ham egentlig ikke så meget, men berede vejen for hans berømmelse - det kunne Georg Brandes.

Imidlertid må vi begynde denne undersøgelse af forholdet mellem Georg Brandes og Henrik Pontoppidan med at konstatere at Brandes aldrig banede vej for Pontoppidan. Henrik Pontoppidans navn optræder kun i Georg Brandes’ selvbiografi *Levned*, der udkom i tre bind fra 1905 til 1908, to gange, ganske kort.

”I Januar 1884 gjorde Henrik Pontoppidan og Fru Edgren mit personlige Bekendtskab. Den første hilste mig tilfældigt på én og samme Dag tilfældigt to Gange på Gaden, (...) hvorpaa et mangeaarigt, aldrig forstyrret Venskab fulgte.” [*Levned* (III.), 1908, s. 77]

Endvidere omtales Pontoppidans medvirken som litterær anmelder i Ernst Brandes *Kjøbenhavns Børs-Tidende* og den famøse anmeldelse, der førte til Ernst Brandes’ domfældelse for blasfemi - en sag der endte i Højesteret og var medvirkende årsag til Ernst Brandes’ selvmord.

Men ikke eet ord i *Levned* om Henrik Pontoppidan som digter og skribent.

Jørgen Knudsen gør i sin biografi af Brandes, 2. bind opmærksom på, at Pontoppidans forhold til Georg Brandes står en smule uklart. Knudsen mener, at Brandes’ omtale af forholdet som ”et mangeårigt, aldrig forstyrret, venskabeligt forhold” er skønmaleri. Pontoppidan har på sin side altid holdt en vis afstand af frygt for at blive indrullet som brandesianer, og Brandes har tilsyneladende på sin side heller ikke været tryk ved den dobbeltbundede mand med de uforudsigelige forbehold, selv om han har glædet sig over ham som en klarhovedet og skarp kritiker af det samme lunkne land, som gik ham sådan på.

[Mellemrubrik: Venskabet]

Korrespondancen og venskabet mellem Brandes og Pontoppidan er hovedemnet for nyligt afdøde Elias Bredsdorffs doktordisputats fra 1964. Af den fremgår det at op gennem firserne er kontakten meget sparsom, for Pontoppidan meldte afbud til Brandes’ venlige invitationer, og sådan fortsatte det vist egentlig altid. Først efter 1889, da Pontoppidan efter sin skilsmisse havde gjort alle de tre Brandesbrødres bekendtskab og var flyttet til København som medarbejder ved *Kjøbenhavns Børs-Tidende*, sker der en genoptagelse af forholdet. Omkring denne tid bliver Henrik Pontoppidan synlig i Brandes’ liv, medens omvendt Pontoppidan fra før sin debut i 1881 med spændt opmærksomhed havde fulgt Georg Brandes i behørig afstand.

Det københavnske kulturmiljø bød i mange måder Pontoppidan imod. Med hele provinsianerens indbyggede mistillid til hovedstaden betragtede han denne uægte storbyverden, og midtpunktet i al dette hurlumhej var en fêteret kritiker der med en gennemindstuderet oratorisk teknik og rivende talefærdighed tog vejret fra borgerskabet med sine panoramiske udsigter over den europæiske litteratur. Pontoppidan taler om Brandes' trolddomsagtige evne til at levendegøre en stor personlighed og klarlægge indholdet af et litterært storværk - men samtidig øjner han underholdningstalentet bag facaden. Dette er ikke fuldt alvor. Dette kan blive åndelig forførelse af ubefæstede sjæle. Alligevel omtaler Pontoppidan Brandes med stor agtelse efter sit første møde med ham. 2. februar 1884 hedder det i et brev til Fr. Hegel: "Mærkeligt nok havde jeg samme Dag mit første Møde med Georg Brandes, som jeg var meget glad ved at tale med."

Der foreligger i alt 178 breve i korrespondancen mellem de to mest centrale skikkelser i det moderne gennembruds historie. De fordeler sig over 40 år. Det personlige samvær mellem de to venner opgøres til ca. 30 gange. Fordelt over dette åremål synes det ikke af meget, men da Pontoppidan helst boede på landet og Georg Brandes nødigt forlod hovedstaden, blev der aldrig tale om regelmæssig omgang mellem de to venner. Mere end til et årligt besøg blev det aldrig.

Pontoppidans syn på Georg Brandes er gennemgående ambivalent. Selv om der taler høflighed ud af hans breve, er han samtidig reserveret og takker gennemgående nej til Brandes' mange opfordringer. Det ubehagelige portræt [*Arv og Gæld*, s. 95-99] af Brandes fra et tilfældigt møde med den store kritiker på båden til Aarhus i 1884 har givet anledning til mange spekulationer. Her skildres Brandes som forfængelig og selvoptaget krukke, sladderagtig og fuld af foragt for de jyske idioter han skal være sammen med.

Set med Pontoppidans øjne er Brandes en prisme, hvori lyset brydes på mange måder. Han beundrer Brandes som den intellektuelle outsider, der uden større betænkelighed kaster sig ind i samfundsdebatten for at vække sine tilhørere til selvtænkning. Han beundrer ildsjælen og livsdyrkeren Georg Brandes, men den fra de nationalliberale kredse nedarvede foragt for folket hos ham virkede frastødende. Brandes var en intellektuel der ville bekæmpe samfundets onder med sin vilje og sin intelligens. Han savner enhver dybere lidenskab for det folk, det land og den natur han lever i. Han er hovmodig i sin optræden, men samtidig er han et socialt udadvendt, levende menneske med en umættelig livsappetit.

Pontoppidan kom ind i Georg Brandes' liv på et tidspunkt, hvor uvejrsskyerne for alvor begyndte at trække sammen over hans hoved. I løbet af 1890'erne gik det nemlig op for Brandes, at han var blevet en berømt mand, som var ved at tabe den sag han havde kæmpet så længe for. Da han så sig om efter nye forbundsfæller, fik han øje på Henrik Pontoppidan der som ung forfatter i firserne havde fulgt parolen og taget væsentlige samfundsproblemer som religionen, fattigdommen og ægteskabet op til debat. Brandes øjnede en medkæmper i Pontoppidan. De havde stillet de samme spørgsmål til den eksisterende samfundsordning, de havde bekæmpet den siddende højreregering i provisorieårene og kæmpet for sandhed og ret. Brandes kunne især sympatisere med firsernes Pontoppidan - landproletariatets og estrupiatets uforfærdede skildrer. Han kalder novellesamlingen *Skyer* for en aldeles fortræffelig bog, han beundrer i det hele taget novelledigteren og de korte fortællingers Pontoppidan, men han begynder allerede at studse over romanen *Det forjættede Land*, og han er dybt kritisk over for *Lykke-Per* og *De Dødes Rige*.

Brandes vil gerne skrive breve til vennen og udveksle tanker med ham, men eet er at skrive til ham, et andet er at skrive om ham. Den utrættelige skribent og forfatter til utallige portrætter af danske og europæiske personligheder melder pas når det drejer sig om halvfemsernes største skikkelser i nordisk sammenhæng, f.eks. Henrik Pontoppidan og August Strindberg. De havde på deres side suget næring af hans skrifter og begge erklæret sig for kritikere af det bestående samfund, de havde begge været i direkte kontakt med ham, men de inspirerede ham ikke gensidigt til at tegne litterære portrætter af dem og deres forfatterskab. Det litterære portræt var Brandes' fremherskende evne og den genre han bedst forstod. Kunne han spejle sig i digternes fysiognomi og genkende træk af sit eget væsen i deres ansigter som hos Heine, Byron eller Shakespeare, var der mulighed for at tegne et portræt, men her, hvor det gjaldt generationen efter ham, mennesker med baggrund i højkirkelige eller for Strindbergs vedkommende frikirkelige miljøer, blev han usikker og tøvende. Han forstod ikke deres labyrintiske væsen og krogede natur. Han forstod ikke deres store værker i dybden, brød sig ikke om deres kredsen om religiøse og eksistentielle temaer eller deres skånselsløse udlevering af medmenneskene i deres søgen efter den bitre sandhed.

I sin egenskab af kosmopolit og europæer var Brandes for tidligt ude, og det har ærgret ham at se at den jødiske baggrund og dens forhold til danskheden skulle blive et af hovedmotiverne i *Lykke-Per*. Han har villet eliminere de forskelle i menneskers karakter og adfærd der havde baggrund i etniciteten uden smålig skelen til fordomme og følelser hos de mennesker han talte til. Men han havde gjort regning uden vært. Fysiologisk set er racemodsætningen ren indbildning. Menneskeheden udgør rationelt set et hele og har samme grundlæggende egenskaber og drømme. Men således forholdt det sig ikke hverken hos Strindberg eller Pontoppidan. End ikke i de 18 bind *Samlede Skrifter*, der udkom fra 1899 til 1910, de år hvor han stod vennen nærmest, blev der plads til Henrik Pontoppidan i galleriet af danske personligheder. I 1905 sendte han vennen *Skikkelser og Tanker I* med en bemærkning om, at "en af bogens mange fejl er den, at deri ikke findes nogen artikel om Dem".

En af årsagerne kan være den, at han skrev bedst om folk han havde lidt på afstand, således at deres liv og værk kunne sammenfattes i et større overblik. Pontoppidan røber imidlertid på sin side samme usikkerhed over for Brandes som omvendt. Han tør end ikke overvære det foredrag om hans forfatterskab, som Brandes holdt i Kasinos foredragssal.

[Mellemrubrik: Kasino-foredraget]

Hvad Georg Brandes havde at sige om Henrik Pontoppidans forfatterskab kan rummes på mindre end tyve sider. Lars Peter Rømhild har udtalt at artiklen om forfatterskabet, som står forrest i *Fugleperspektiv* der udkom i 1813, savner et sammenfattende greb. Efter min mening savner den vilje til fordybelse og indtrængen i forfatterskabet i det hele taget. Kulturpolitikeren i Brandes skyder sig hele tiden ind foran den indsigtsfulde læser og kritiker. Hvis man begynder sin undersøgelse med at postulere at Pontoppidan er den forfatter som har det rigtigste og mest omfattende begreb om dansk væremåde, følemåde og tænkemåde, den der har det mest indgående kendskab til det danske samfund i alle dets geografiske regioner og sociale lag, så forventer man at få denne indsigt analyseret og dokumenteret ved skarpsindige fortolkninger af de enkelte tekster, men i stedet bevarer Brandes fugleperspektivets lange afstand til stoffet og tegner et panoramaagtigt og usikkert omrids af forfatterskabet i dets helhed. Han medbringer så at sige selv forståelsen af et forfatterskab hvis emneområder interesserer ham, men som i øvrigt ligger ham fjernt. Når han alligevel når frem til at formulere nogle sande synspunkter på Pontoppidan som forfatterpersonlighed skyldes det hans evne til at danne slående og sentensagtige sætninger som f.eks. :

Den Revolte, som ligger paa Bunden af Pontoppidans Sind strækker sig langt videre end til det Religiøse, den breder sig til det Politiske og Sociale, til Stat og Samfund.

Der er ingen enkelt oprørsk Person, hvem han helt gør lig sig selv. Det er Aanden i hans Bøger, som er oprørsk.

-

Det er også Georg Brandes' fortjeneste at kritisere Pontoppidan for at være en hensynsløs bearbejder af sine egne værker. "En digter bør helst forbedre sig i et følgende Værk, ikke gerne i det samme," bemærker han spydigt [a.a. s. 319].

Men at se Pontoppidans små romaner som fremkaldt ved harmen over at loven forbyder adgang til skilsmisse uden begge parter samtykke, peger snarere tilbage på Brandes' egne forhold i sit ægteskab end på Pontoppidans.

Alligevel har Brandes ret i nogle væsentlige svagheder når han siger om forfatterskabet: "Aldrig et Ord om Danmarks Forhold til Udlandet". I Pontoppidans Levetid er Danmark "blevet et Land uden Udenrigspolitik." [a.a. s. 313]

For europæeren Brandes, der både i private samtaler og på tryk fornægtede sit inderlige forhold til både danskheden og jødedommen, er begrebet selvransagelse et ret ukendt begreb. Han fatter ikke at Pontoppidan vil bruge sine kræfter på at revse sin egen samtids mennesker og lade sin vredes tordensky gå hen over sagesløse fiskere og bønder.

Et Haglvejr af Spottens Gnister, en Ildregn af glødende Foragt styrtede ned, ramte Politikere og Præster, Bjærgningsmænd og Storbønder, Kunstnere og Digtere, slappe Familiefædre og nervøse Fruer og Mødre, indtil alle Afguder i Hjemmene, som i Kirkerne, paa Valgtribunerne som paa Børsen, smeltede lig Voks ...[a.a. s. 320]

Som Georg Brandes' egen fremherskende evne må bestemmes som trodsig oprørstrang og jødisk drillesyge lidt i slægt med den måde Charlie Chaplin og Woody Allen sidenhen har udfordret deres samtids U.S.A., således ser han harmens ildregn og spottens gnister som drivkraften bag Pontoppidans - den trang til at brændemærke og til at glorificere som digteren selv så som sit væsens kendemærke.

Men selv om Brandes fastholder at Pontoppidans trang til at tugte sit folk og at udlade sin energi på at skildre de indre stridigheder er fremherskende, så mener han ikke at stoffets begrænsning gør fremstillingsmåden indskrænket. De hjemlige ejendommeligheder, modsætninger, fortrin og laster er opfattet som almenmenneskelige.

Pontoppidans skildring af livsførelsens brøst og dobbeltmoralen hos grundtvigianerne i *Sandinge Menighed* har naturligvis været velkommen, men hans portrættering af dr. Nathan i *Lykke-Per* har ærgret Georg Brandes og trukket klare linjer op mellem de to venner både med hensyn til deres syn på kønsmoralen og på etniciteten. Det har helt klart været Brandes' synspunkt, at man ikke skal klandre sine egne. Den sag kan man trygt overlade til sine fjender.

Alligevel tjener det både Brandes og Pontoppidan til ære, at de opretholdt venlige relationer på trods af dybtliggende meningsforskelle. For Brandes var Pontoppidan en af de desværre få

personligheder i Danmark med hvem han følte sig i berøring. Han klyngede sig til ham på et tidspunkt, hvor hans private livsforhold vaklede - barndomshjemmets opløsning omkring århundredskiftet, skilsmissen fra Gerda i 1911, økonomiske problemer, dårligt salg af hans bøger, sygdom osv. Den altid udadvendte, selskabelige og snakkende Brandes, der følte sig stadig mere isoleret og forfulgt i det danske samfund, rakte hånden ud efter den menneskesky grubler og dømmesyg præstesøn Henrik Pontoppidan. Et umage par, et sammenfald af modsætninger - alt andet end en Weimarkonstellation af klassicismens digterbrødre, Goethe og Schiller. De var snarere et forvarsel om modernitetens babyloniske forvirring og mest forenet i en stemning af nederlag og pessimisme.

De havde behandlet de samme problemer i deres forfatterskaber, men deres holdninger til begreber som nationalitet, etnicitet og religion var ikke blot forskellige, men nærmest modsætningsfyldt. Alt hvad Brandes havde at sige om Pontoppidans tre episke hovedværker *Det forjættede Land*, *Lykke-Per* og *De Dødes Rige* kan stå på en fem seks tryksider.

[Mellemrubrik: Skæbnefællesskab]

Man fristes til at sige at den store kritiker var en grumme dårlig læser når det drejer sig om den analytiske vilje til at trænge ind i en stor digters kunstneriske univers. Brandes havde megen sympati for firsernes Pontoppidan. *Landsbybilleder*, *Fra Hytterne* og *Skyer* er for ham at se milepæle i dansk fortællekunst; men ved overgangen til halvfemserne træder tre hovedlinjer klart frem i Pontoppidans forfatterskab som ganske vist er til stede fra debut'en i firserne, men først bliver helt synlige efter 1890: Den social-realistiske og samfundskritiske linje, som Georg Brandes til fulde forstod at værdsætte, den parodisk-humoristiske og satiriske linje i f.eks. *Den gamle Adam* og *Mimoser* hvor ironien og dobbeltbelysningen skaber usikkerhed, og den tredje linje: den romantiske og mytiske der først kommer klart til syne i *Spøgelser* fra 1888, som Brandes slet ikke kunne værdsætte. Han forholdt sig nemlig tøvende til de to sidste linjer. Pontoppidans metafysiske opfattelse af kærligheden som det eneste absolutte i tilværelsen, hans tragiske begreb om menneskets tilværelse som skæbnebestemt, hans ringeagtende holdning til ægteskab og seksualitet har været Brandes ret uforståelig.

Som den livsstilsprædikant og frihedsforkynder Georg Brandes var og som kulturradikalismen sidenhen har serveret i stadig mere fortyndet udgave, havde han ingen mulighed for at forstå hovedpersonerne i de tre store romaner. Folk som Emanuel Hansted, Lykke-Per og Torben Dihmer er ikke hans kop te. Ingen af dem lever op til forventningerne om lederskab og heltestatus. Der mangler i hele Pontoppidans forfatterskab en forestilling om en positivt valoriseret helt med helstøbt karakter og den dermed forbundne livsudfoldelse. Troldsplinten har sat sig fast i øjet på ham. For lige som Brandes efter sigende levede op til nogle fordomme om jødens sociale og seksuelle hæmningsløshed, således er det også muligt at karakterisere Henrik Pontoppidan som et frustreret middelstandsmenneske med overvejende konservative og puritanske livsvaner tilhørende en uddøende embedsmandsklasse grebet af en stigende fortvivlelse over at se magten glide sig af hænde.

Men det er naturligvis ikke hele sandheden - hverken om Pontoppidan eller Georg Brandes. De havde begge haft problemer med den autentiske livsudfoldelse. Pontoppidans storstilede forsøg på at forbinde psykologisk realisme og samfundsskildring med helteedigtets undergrund af mytologi og religion efterlader tydelige brudflader i værkernes støbning. Hans profeter og folkeførere er menneskelige stakler, hans politiske høvdinge som f.eks. Enslev, der er tænkt som en Moses, dør en ynkelig død med hadefulde ord på læben, Lykke-Per uddistanceres af Dyhring, popjournalisten,

manden uden tro og idealer. Mads Vestrup, Torben Dihmer, Poul Gaardbo og Jytte Abildgaard - alle er de tabere i det store spil om magten og æren. Pontoppidans karakteristik af politikeren Enslev i hans sidste fase kunne glimrende passe på Georg Brandes: "En gammel, syg Ørn, der kæmper sig op mod et Uvejr med stedse vildere Vingeslag for ikke at give tabt, før Hjertet brister." [henvisning ???] Til det sidste er Enslev sig selv nok i sin forfængelighed, sit ry, sit navns udødelighed.

En storm- og sværdtid gik afmægtig i sin grav, står der i *De Dødes Rige*. Pontoppidans gigantiske forsøg på at blotte den menneskelige urgrund under samfundslivet antager karakter af en næsten selvødelæggende lidenskab der lader hele den civiliserede verden omkomme i et flammehav. Over Lykke-Pers underlige havmandsøjne, der får Inger til at tænke på den flyvende hollænder, og til Torben Dihmer, den ensomme skovdjævel, der venter på dødens komme, er der et skær af flugt og ensomhed. Alle er de grebet af dystre forudannelser om slægtens afmagt og fald, om nationens undergang i krigens ragnarok.

I det klassiske helteedigt er helten hævet over verden og dens fortrædeligheder. Han er guddommelig. I den realistiske roman, som er en videreførelse af romantikkens, er heltens og læserens verdener identiske. Pontoppidans digtning er således med et fint ord *lavmimetisk*. Hovedpersonen er kun et menneske på godt og ondt som vi kan identificere os med. Vi kan lære af ham eller hende, men de antager aldrig virkelig guddommelig status som folkets førere.

Pontoppidans forsøg på at forbinde den borgerlige, realistiske roman med romantikken, myten og helteedigtet på et individualistisk grundlag efterlader således en dyb tvivl hos læseren. Romanen er realistisk skildring af personer i deres sociale miljø. Helteedigtet er et mytologisk og psykisk univers som er religiøst orienteret mod en totalerfaring om tilværelsen som skæbnebestemt. Således som hos Richard Wagner. Men den syntese af enkelhed og storhed som er sagnheltens egentlige kendetegn, lykkes aldrig for Pontoppidan. Dertil er han alt for optaget af at studere medaljens bagside. Spillet mellem skepsis, ironi og alvor er uudgrundeligt og dialektisk i de store romaner. Dobbelttonerne på hans instrument skaber stort råderum for mange udlægninger af teksten. Og netop dette er kunstnerens privilegium og begrænsning. Hvor troværdig er han egentlig? Hvor vil han føre os hen?

Det har helt åbenbart generet Georg Brandes at Pontoppidan såede tvivl om kunstnerens rolle i samfundsudviklingen. Den romantiske linje i Pontoppidans forfatterskab der begyndte med *Spøgelser*, fortsætter i *Nattevagter* og kulminerer i *De Dødes Rige* hvor hans tragiske syn på kærligheden mellem mand og kvinde kommer til udtryk i den græske fabel om hvordan de to køn skabtes som en helhed, men siden blev skilt og sendt ud i verden hver for sig og siden drev om optændt af en uudslukkelig længsel efter at forenes, kunne Brandes næppe goûtere. Den idealistiske kærlighed kommer til at fremstå løsrevet fra sanserne, og når idealismen lader sjælen strømme ud af det himmelske, ligger den forestilling at to sjæle er forudbestemt for hinanden, snublende nær, lige som hos Platon. Driften adskiller legemet fra sjælen, og det er denne dualistiske opfattelse der dominerer skildringen af forholdet mellem Torben og Jytte. Kærligheden er noget både hinsides ægteskab og sanser - en metafysisk lidelse, Liebestod. Både Jytte og Torben stræber efter at undslippe det jordiske fængsel, og derfor er *De Dødes Rige* et Schopenhauer-Wagnersk værk. Det er *Tristan og Isolde* i moderne realistisk version med de skarpe skår i brudfladerne efter en støbning, hvor sagn, myte og realistisk roman danner en skrøbelig legering.

De fleste mennesker ved hvad sex er. De færreste har forstand på kærligheden, og Pontoppidans forestilling om hjertets myter har næppe harmoniseret med Brandes' ideer om den frie kærlighed. Forestillingen om skæbnefællesskab og skæbneudveksling hører ikke hjemme i en moderne roman, men den er central i alle Pontoppidans tre store romaner. Lykke-Per og Jakobe, Torben Dihmer og Jytte Abildgaard bygger ikke deres indbyrdes forhold på en stormende lidenskab, men på parallelitet i livforløbet. At tage imod sin skæbne med kærlighed som en brud mod sin brudgom, siges det om Dihmer.

Men det var netop det den gamle Brandes ikke kunne. Samtidig med Pontoppidans *De Dødes Rige* sendte Brandes sin franskimprægnerede Voltairebog ud i verden fyldt med beretninger fra alkovelivet.

[Mellemlrubrik: Fælles om pessimismen]

Pontoppidan stod i tiden før første verdenskrig i den situation, at kampen mod den kirke og det ægteskab han så gerne så afskaffet, kunne føre ud i socialt og kulturelt morads som, stik mod herlighedsdrømmen om kundskabens, fornuftens og frisindets paradys, ville medføre at forholdet mellem mand og kvinde måtte degenerere til et arkaisk stade hvor vold og had mellem kønnene i stigende grad ville blive accepteret.

Da Edvard Brandes i sommeren 1904 forsøgte at knytte Pontoppidan som medarbejder til *Politiken*, fik han et afslag med følgende begrundelse.

Hvad jeg vil, er (...) snarere noget gammelt end noget nyt. Jeg var i sin Tid for ung til at komme med i Halvfjersernes Stormkolonner. Jeg har nu tænkt mig, at jeg kunne være brugbar ved Dækningen af Tilbagetoget. [20.6.1904, *Henrik Pontoppidans Breve 1880-1913*, s. 238]

Sammenligningen mellem det moderne gennembrud og tilbagetoget fra Danevirke er slående. Henrik Pontoppidan og Georg Brandes oplevede begge det moderne gennembrud som et nederlag af katastrofalt omfang, men hvor Pontoppidan vedkender sig ansvaret for nederlaget, fastholder Brandes sin uskyld. Danskerne var simpelthen for dumme.

De to venner har således kulturpessimismen tilfælles, men ikke menneskeforagten. Brandes skriver i et brev af 9.maj 1913 til Pontoppidan at han er vendt hjem fra et halvårigt ophold i udlandet og har en besynderlig følelse af ikke at være vendt hjem til nogen eller noget.

Jeg kjender næsten ikke et Menneske her mere, der er Ingen, jeg gider opsøge. Jeg er på en Gang hjemme og ikke hjemme her.

Mere og mere antager Brandes skikkelse af en Ahasverus, den evige jøde der fornægtes blandt sine egne og vandrer hvileløs om blandt alle jordens folk til verdens ende. Han klynger sig til vennen, trygler ham om ikke at prisgive ham, fordi han i sin ensomhed behøver et menneske at støtte sig til. I et brev af 27. december 1913 klager han til vennen over at der sker omslag og omvendelser overalt blandt danske digtere. Helge Rode beskylder ham for at mangle sjæl, en vis Dummreicher kalder afdøde Johannes Holbek, Erik Waage og Ernesto Dalgas for de største danske forfattere. Nu kommer religiøsitetens tid og alt dette understøttes af den moderne filosofi: William James, som er død, og Henri Bergson, hvis filosofi Brandes vil holde forelæsninger imod, alt imens han i London fornærmer filosofiens moder med respektløs omtale af hendes søn.

Brandes kunne alligevel følge Pontoppidan det meste af vejen i *De Dødes Rige*. Han opfattede bogens idé som en skildring af den gejstlige obscurantismes sejrige fremtræden og omspænden af land og folk, og han beundrede digterens skildring af Jytte Abildgaard. Også Enslev havde han noget tilovers for - han synes ikke at have fornemmet portrætligheden med ham selv, men nøjes med at konstatere at manden savner humor og evne til at føle taknemlighed. Brandes anmeldte imidlertid aldrig *De Dødes Rige*. Hvad vi kender til, er hans direkte kommentarer til bogen i brevene til Henrik Pontoppidan. Han betegnede bogen som en Danmarkssykologi og lykønskede Pontoppidan til at have bragt så stort et værk til afslutning. Om det tidsafsnit bogen omhandler, det første tiår efter systemskiftet, skrev han at det åbenbart havde efterladt samme følelse hos dem begge af at have spildt kræfter på deltagelse i dansk indenrigspolitik. Brandes vil gerne skrive under på Pontoppidans opfattelse af at de radikale ideers politiske sejr efter systemskiftet bar kimen i sig til et menneskeligt og kulturelt nederlag fordi politiske løsninger er udvendige og aldrig fører til nogen åndelig eller kulturel fornyelse. Det rækker ikke med troen på lovgivningsmagts og maskinteknikkens evne til at fabrikere menneskelykke. Det ligger ikke inden for politikernes muligheder at forandre samfundet indefra, fordi menneskene og menneskeheden i det hele taget ikke forandres gennem lovgivning. Derfor brast den herlighedsdrøm som Pontoppidan taler om i det famøse fødselsdagsdigt han skrev til Brandes' halvfjerdsårsdag i 1912. Tyranni og overtro er de største onder menneskeheden slås med. Despotiet lurder lige uden for døren hele tiden, uanset kulturprofeternes indsats. Det er naivt at tro at man uden videre kan ændre på de grundlæggende strukturer i samfundet og i menneskene.

Man er ikke i tvivl om, at Pontoppidan fælder en hård dom over Georg Brandes og over sig selv i den samtale som Torben Dihmer fører med Bjørn Hamre i slutningen af *De Dødes Rige*. Det hedder om Enslev og hans ulveappetit på livet:

Maaske har vi aldrig haft en guddommeligere Vilje her i Landet end hans, da han endnu var ung og begejstret. Nu ser vi Befrielsesværket resultere i en Skare ulykkelige, der har forslugt sig paa Tilværelsen og ækles ved sig selv og andre. Verden over møder vi Mennesker, der er opfyldt af Lede ved Eksistensen og dog ikke kan faa nok af den. Som hader og forbander Livet og samtidig klæber ved Støvet med alle deres Ønsker og Forhaabninger.[henvisning]

Enslev er en sammensat figur - bygget op over Hørup, Johan Sverdrup og Georg Brandes som levende modeller. Resultaterne af Enslevs demokratiske politik bedømmes af Torben Dihmer som en blanding af livslede og livsforslugenhed. Der er ingen uoverensstemmelse mellem holdningerne i det beske digt til halvfjerdsårsdagen i 1912 og tidsdommen i *De Dødes Rige*. I dette storværk skildres det fælles forlis for tilhængerne af frihedsideerne. Historisk set havde det voksende demokrati indeholdt et løfte om at tilsikre det enkelte menneske personlig frihed. Det vigtigste i Brandes gerning havde været "at frigøre og udvikle den enkelte personlighed i dens ejendommelighed" som det hedder i Høffdings af Georg Brandes selv godkendte formulering. Den enkeltes ret var søgt gennemført som princip på alle livets områder. Det gjaldt også for nationernes indbyrdes forhold. Med hensyn til liberalismens og individualismens grundtanker var der ingen væsentlig uenighed mellem Henrik Pontoppidan og Georg Brandes.

Alligevel hørte venskabet op med at fungere efter 1915. Brandes havde personligt brug for Pontoppidans venskab fordi han anså ham for sin ligemand. Men noget dybtgående følelsesmæssigt fællesskab var der ikke tale om mellem den akademiske europæer og den folkelige præstesøn. For Pontoppidan var Brandes en kulturel nomade uden rødder hverken i den hjemlige muld eller i det

jødiske samfund. Omvendt var Pontoppidan for Brandes en mand der aldrig kunne komme fri af sine religiøse anfægtelser og en vis puritansk konservatisme i sit syn på kønslivet. Brandes blev aldrig i Pontoppidans øjne den høvding som skulle forny dansk kultur- og samfundsliv. Han var nok dansk af tunge, men ikke af æt og af id. Omvendt var Pontoppidan i Brandes' øjne en menneskesky provinsialist med skyklapper for livet i det store udland - uforudsigelig, ambivalent og illoyal. En kunstner der fandt næring for sin kunst i de nærmeste omgivelser, og som ikke skånede nogen, ej heller sig selv. Brandes kunne have lært ubarmhjertig selvkritik som drivfjeder i personlighedens udvikling af Pontoppidan, men selvransagelse lå ham fjernt. Martyrfornemmelser og en altomfattende misantropi spærrede vejen for selvets udvikling og for dybere indsigt. Det kan heller ikke skjules at den kendsgerning at de begge var kandidater til Nobelprisen og således både venner og rivaler, spillede en rolle. Der kom ikke noget lykønskingsbrev fra Brandes i den anledning.

Uenigheden spidsede til op mod første verdenskrig Brandes var pacifist og betragtede krig som en form for hundegalskab. Pontoppidan var forsvarsven og så på den danske neutralitetspolitik som et udslag af fejhed. Pontoppidans konservative syn på krigen som et foryngelsens og fornyelsens bad vakte modsigelse på venstrefløjens som i virkeligheden hverken burde have det godt med den liberalisme eller den individualisme der var Brandes og Pontoppidans fælles ståsted.

[Mellemrubrik: Konklusion]

Som ved al anden bodeling efter store afdøde prøvede man fra flere sider at få del i arven. Konservative forfattere som Kaj Munk og Karen Blixen tog Brandes som eksempel og forbillede, medens kommunister som Martin Andersen Nexø og Hans Kirk nærede en ubetinget kærlighed til Pontoppidan.

Pontoppidan er for længst kanoniseret som vores største romanforfatter. Georg Brandes er ligeledes anerkendt som vores største kritiker. Var der to der ikke stod sammen i længden i den danske litteratur, var det de to.

Min konklusion på denne mandjævning er følgende: Det havde ligget i Georg Brandes' hænder at føre sin ven Henrik Pontoppidan frem til europæisk berømmelse på samme måde som med Selma Lagerlöf og Nietzsche, men at det ikke blev til noget var Pontoppidan nok selv medvirkende til. Han havde sagt Georg Brandes for mange drøje sandheder, for som kunstner og realistisk psykolog hørte han ikke til de nænsomme.

September 2002